ISSN 2591-1201 LETNIK 4 • 2020 • ŠTEVILKA 1 IN 2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2020

Redakcija te številke je bila zaključena 2. 11. 2020.

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Cena te številke
15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 4 • 2020 • ŠTEVILKI 1 IN 2

VSEBINA

Uvodnik

Tamara Griesser Pečar
Koroški plebiscit – ob stoletnici
7

Razprave

Aleš Šafarič
Telesnovzgojna organizacija Orel po 1. svetovni vojni
21

Marica Karakaš Obradov
Doseljavanje Slovenaca u NDH s posebnom osvrtom na područje Korduna i Banovine
67

Damjan Hančič
Revolucija v okupirani Ljubljani v letih 1941 in 1942: žrtvoslovni prikaz njenih posledic
91

Mirjam Dujo Jurjevčič
Biti partizan, vaški stražar ali domobranec
119

Jelka Piškurić
»Sistem socialistične demokracije in razvoja socialističnega gospodarstva stremi za tem, da se formirajo gospodarsko močne občine«
155

David Petelin
Od več ljubljanskih do enotne mestne občine
177

Aleš Maver
Rim 45 pr. Kr., Milan 395 po Kr., Metlika 1999 po Kr.: Neprijetnost in nujnost spomina na državljansko vojno
217

Predstavitev zgodovinskih virov

Ivo Jevnikar
Ob spominih Francija Heinriharja o bojih za severno mejo
241

In memoriam

Renato Podbersič ml.
Pavle Borštnik
267

Recenzije

Mateja Čoh Kladnik
Leon Štukelj in Tovarišija
277

Tomaž Kladnik
Slovenski razkol
281

Renato Podbersič st.
Z udarno pestjo
287

R a z p r a v e

Prejeto: 27. 10. 2020
1.01 izvirni znanstveni članek

Aleš Maver[1]

Rim 45 pr. Kr., Milano 395 po Kr., Metlika 1999 po Kr.: neprijetnost in nujnost spomina na državljansko vojno

Izvleček

V prispevku so obravnavani trije zgledi javnega obeleževanja zmage v državljanski vojni, eden iz sodobne Slovenije in dva iz antike. Izhodišče je odločitev metliškega občinskega sveta iz leta 1999, da 26. november ponovno uveljavi kot občinski praznik, čeprav je povezan z zmago partizanov pod komunističnim vodstvom v državljanskem spopadu med Slovenci. V besedilu je predstavljeno raziskovanje vzrokov za izpostavljanje uspehov v spopadih s sodržavljani skozi različna zgodovinska obdobja. Razmeroma jasno je, da sta tako komunistična zmaga v državljanski vojni na Slovenskem med drugo svetovno vojno kot Cezarjeva zmaga v državljanski vojni v 1. stoletju pr. Kr. odločilno

1 Dr. Aleš Maver, doc., Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, ales.maver@um.si.

vplivali na oblikovanje razmerij v obeh skupnostih (slovenski in rimski). Zmagovalci so hoteli v obeh primerih to jasno ponavzočiti skupnosti v celoti, še zlasti pa privržencem poražene strani.

KLJUČNE BESEDE: *državljanska vojna, triumf, Suhor, Cezar, Teodozij Veliki*

Abstract

The article discusses three cases of public commemoration of a civil war victory, one from the present-day Slovenia and two from the antiquity. The article's starting point is the decision of the Metlika municipal council from 1999 to re-establish the 26th of November as a municipal holiday even though it is connected with a victory by the communist-led Partisans in the civil strife among Slovenians. It explores the reasons for the public display of civil war successes over compatriots throughout various historical periods. It is fairly clear that both the communist victory in the civil war among Slovenians during the Second World War and Caesar's victory in the civil war in the 1st century BC decisively shaped relations in the respective communities. The victors in both cases felt compelled to make this clear to the community as a whole and to the adherents of the losing side in particular.

KEY WORDS: *civil war, triumph, Suhor, Caesar, Theodosius the Great*

Oktobra 1999 je občinski svet obmejne občine Metlika v Beli krajini na tajnem glasovanju odločil, da bo 26. november znova postal občinski praznik. Ta datum so praznično obeleževali že po drugi svetovni vojni, vendar je bil po demokratičnih spremembah in slovenski osamosvojitvi na začetku devetdesetih let odpravljen.[2]

Metlika 1999

Novi in stari praznik spominja na dogodek 26. novembra 1942, ko so partizanske enote iz Slovenije in s sosednjega Hrvaškega v kraju Suhor v bližini Metlike uničile postojanko protirevolucionarne enote, imenovane Štajerski bataljon. V bojih je padlo več kot dvajset branilcev postojanke, še več pa jih je zmagovita stran pozneje mučila in umorila. Med temi žrtvami sta bila tudi poveljnik postojanke, iz Srbije izvirajoči Dobrivoje Vasiljević - Iztok, in metliški kaplan, Čeh Norbert Klement, ki je bil kot pripadnik v Beli krajini zelo zasidranega nemškega (križniškega) reda kurat v postojanki.[3]

Bela krajina je bila še posebej prizadeta zaradi državljanskega spopada, ki je bil spričo dinamike okupacije, odpora, komunistične revolucije, revolucionarnega nasilja in oblikovanja protirevolucionarnih enot leta 1942 v Ljubljanski pokrajini pod italijansko zasedbo že v polnem teku.[4] Pokrajina kot precej

2 Ivo Žajdela, »Praznovanje zločina«, *Družina*, št. 47, 20. 11. 2011, str. 7.

3 O redu v 20. stoletju in v Beli krajini prim. Aleš Maver, »Od nadvojvodovega plašča do pozebe: križniški red v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja«, v: *Križanke* (ur. Luka Vidmar), Srednja šola za oblikovanje in fotografijo, Ljubljana 2018, str. 254–263.

4 Prim. zdaj predvsem Jože Možina, *Slovenski razkol: Okupacija, revolucija in začetki protirevolucionarnega odpora*, Mohorjeva družba, Celje 2019 (dalje: Možina, *Slovenski razkol*).

odročno, manj razvito območje Italijanov ni posebej zanimala, kar je omogočilo že zgoden razmah odporniškega gibanja in z njim povezanega komunističnega nasilja.[5] Številni umori, zlasti v prvi polovici leta 1942, ki niso prizanašali niti otrokom in mladostnikom, so slednjič povzročili organiziran vojaški odpor protikomunističnega tabora. Značilno za razvoj v Beli krajini je ravno ravnanje že omenjenega kaplana Norberta Klementa. Kot odločen nasprotnik okupacije se je pridružil Osvobodilni fronti in postal celo njen tajnik v Metliki. A spričo komunističnega nasilja v letu 1942 se je od fronte oddaljil in prešel v protikomunistični tabor, kar je pripeljalo do tega, da je postal kurat enote v Suhorju.[6]

Da je med napadom na suhorsko postojanko novembra 1942 v Beli krajini divjala prava državljanska vojna, zelo jasno pričajo dnevniški zapiski Alojzija Žabkarja, kaplana v Črnomlju, ki je bil prav tako duhovnik križniškega reda. Italijani so ga imenovali *cappellano rosso*, ker je bil močno naklonjen partizanom. Položaj pred omenjenim napadom in po njem je opisoval takole:

> »13. novembra. – Danes popoldne so prišle v Črnomelj ´Vaške straže´ ali ´Legija smrti´ ali kot jih ljudstvo imenuje – bela garda. So v vseh mogočih uniformah, močni, zastavni fantje. Ljudstvo jih gleda in se jim čudi.
>
> 14. novembra. – Novica, da so belogardisti ulovili tri partizane – tajnika Šetino, Janka Zimmermanna in kmeta Janeza Pezdirca. Silno razburjenje, zabavljanje in blatenje.

5 Gl. o tem Možina, *Slovenski razkol*, in zlasti Janko Maček, »Zakaj so komunisti zadali Beli krajini tako hude rane«, *Zaveza*, št. 63, 1998, str. 97 in s. s.

6 Prim. Tamara Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi:* Družina, Ljubljana 2005, str. 39 in s. s.

15. novembra – Martinova nedelja, ki v Črnomlju ne bo zlepa pozabljena: ob enajstih so pri pokopališču v Vojni vasi ustrelili one tri može in jih ob petih tam pokopali. Dekan Bitner jim je smel dati samo odvezo in potem so jih karabinjerji odpeljali z dvema kordonoma vojakov v globoko Opetovo drago v Vojni vasi. Strašen prizor! Nikamor iz hiše ne pojdem – ljudstvo krivi farje: ne bomo več šli v cerkev itd. Naval na pisarno gospoda dekana: same ženske s prošnjami. […] Lov na partizane.« […]

28. novembra. Šola cel dan. Napad na postojanko legionarjev na Suhorju. Likvidirali so jo, okoli sto fantov mrtvih. Borili so se od sedmih zvečer do sedmih zjutraj. Vaščani so jih izdali. Partizani so najprej zavzeli zvonik in šolo, potem so z granatami obmetavali farovž in ga zažgali. […] Sta komandant Iztok in Norbert Klement ujeta ali sta padla?

29. novembra. […] Vesti s Suhorja so vedno bolj grozne: 700 slovenskih partizanov, 900 Kordunašev – Hrvatov.

30. novembra. Suhor: mrtvih okrog sto, tudi štab komande. Teolog Tone Šuklje padel. Čudno obnašanje Metličanov do zasedbenih oblasti: častnike vabijo na večerje. Neka Vikica Amon je tri dni prej vedela za napad na Suhor. […]

14. decembra. […] Metliški p. Ciril na obisku: podrobnosti iz suhorske tragedije, za katero nosi odgovornost metliška jara gospoda. Hudič naj vzame vse tiste barabe, ki lezejo enim in drugim v rit. Slovenski narod jih bo izpljunil. Prošt (metliški) Alfonz se je umaknil v Ljubljano – težko stališče ima in ljudje ga kolnejo. Da, da, Metlika – eno leto pa sem je bil sit.«[7]

Odlomki nedvomno kažejo znamenja državljanske vojne v celotnem dogajanju. Razvidno je tudi, da napada na Suhor

7 Lojze Jože Žabkar, *Izpovedi*, Križniški priorat, Ljubljana 1991, str. 59–63.

nikakor ne moremo šteti za udarec, uperjen proti (italijanskemu) okupatorju. Nadaljnji razvoj po italijanski kapitulaciji septembra 1943 je, kot je znano, v Beli krajini privedel do razmeroma hitrega oblikovanja največjega in najbolj trdoživega tako imenovanega osvobojenega ozemlja med drugo svetovno vojno na Slovenskem. Tam so partizani pod komunističnim vodstvom lahko najbolj razvili svoje organizacijske strukture, kar je vse do danes pomembna vloga v njihovem zgodovinskem samorazumevanju.[8] Obenem so se kajpak nadaljevale in dobile pospešek čistke dejanskih in domnevnih nasprotnikov, kar je vidno v novih umorih duhovnikov.[9]

Postavlja se samoumevno vprašanje, zakaj so vsaj deli lokalne politike v Metliki še leta 1999 videli potrebo, da znova institucionalizirajo spomin na bitko v državljanski vojni, potem ko je bil slednji prej že odpravljen. Pri tem se prevladujoč odnos do pojava samega v Sloveniji seveda ne razlikuje od tistega v primerljivih okoljih. Državljanska vojna tudi pri nas načeloma velja za najhujšo vseh vojn in raba pojma za dogajanje med drugo svetovno vojno je zelo sporna na obeh straneh, čeravno z zgodovinskega vidika o njeni upravičenosti ne kaže dvomiti.[10] Ob zavračanju pojma državljanska vojna so zato pogosto v uporabi strategije, ki spopade med Slovenci zakrivajo s pajčolanom vojne proti zunanjemu sovražniku ali nasprotniku odrekajo mesto v lastni skupnosti (najsi bo zaradi sodelovanja z okupatorjem ali zaradi sledenja komunističnemu revolucionarnemu kurzu, ki so ga zasnovali in narekovali v Moskvi).

8 Prim. Božo Repe, *S puško in knjigo: Narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda 1941–1945*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2015 (dalje: Repe, *S puško in knjigo*), zlasti str. 314–317.

9 Griesser Pečar, *Katoliška cerkev*, str. 42 in s. s.

10 Prim. Damjan Hančič, *Revolucionarno nasilje v Ljubljani, 1941–1945*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2015, str. 23–28; Repe, *S puško in knjigo*, zlasti str. 283–302.

A zgled iz Metlike kaže, da državljanska vojna tudi v Sloveniji ne predstavlja zgolj radikalnega primera uničenja družbenega soglasja in z njim povezanega razkroja družbe. Zelo jasno se vidi, da lahko ohranjanje spomina na isto dogajanje sočasno celo krepi notranjo trdnost ene ali več v spopadu udeleženih skupin z vztrajnim obnavljanjem podobe sovražnika.[11]

Utemeljeno lahko domnevamo, da je prav ta lastnost spomina na državljansko vojno narekovala na prvi pogled nenavadno ravnanje občinskih svetnikov v Metliki. Čeprav bi bili in so številni drugi mejniki iz dolge mestne zgodovine gotovo primernejši za krepitev občutka pripadnosti občini, je bilo za večino občinskega sveta vendarle pomembneje nekaj drugega. S povzdigom z državljansko vojno povezanega spominskega dne v občinski praznik so hoteli bržkone pokazati, da imajo razmerja, ki jih je ustvaril izid te državljanske vojne s skoraj popolnim uspehom komunistične strani in z enako uničujočim porazom, domala popolno izločitvijo predvojne elite, svoj pomen tudi še v demokratičnem okviru samostojne Slovenije.

Morda je pri tem pomembna postranska okoliščina, da uspeha osvobodilnega gibanja v Beli krajini skoraj ni mogoče ponavzočiti s spominom na kakšno vsaj od daleč podobno spektakularno zmago nad okupatorji. A vloga tega neprijetnega dejstva, ki je ob razmeroma redkih izjemah značilno za položaj na celotnem slovenskem ozemlju, je zgolj podrejena. Suhor je pomemben predvsem, ker simbolizira in v javnem spominu hkrati upravičuje (zelo nasilno) zamenjavo elit kot posledico druge svetovne vojne.

11 O tej točki dobro piše Henning Börm, »Civil Wars in Greek and Roman Antiquity: Contextualising Disintegration and Reintegration«, v: *Civil War in Ancient Greece and Rome: Contexts of Disintegration and Reintegration*, ur. Henning Börm, Marco Mattheis in Johannes Wienand, Franz Steiner, Stuttgart 2016 (dalje: Börm, »Civil Wars«), zlasti str. 15.

Rim 45 pr. Kr.

Dvoumna podoba državljanske vojne, ki jo je ob tem primeru mogoče nadvse jasno videti, je ena najzanimivejših značilnosti tega pojava v širši zgodovinski perspektivi. Metlika in Suhor se uvrščata v dolgo vrsto zgledov, ki segajo daleč v rimsko antiko. Ne da bi se ubadali z vprašanjem, ali so dejansko šele Rimljani »iznašli« naš pojem državljanske vojne,[12] lahko verjetno rečemo, da v njihovem odnosu do tega pojava izrazito stopita v ospredje tako zadrega kot neizogibnost v ohranjanju spomina na zmage v državljanskih vojnah.

Kot sta odlično pokazala Wolfgang Havener za obdobje rimske republike in Matthias Haake za pozno cesarsko dobo,[13] so morali v državljanskih vojnah uspešni vojskovodje pri tem resda prehoditi precej dolgo pot, a nazadnje je kot v primeru javnega spomina na suhorsko tragedijo dejanska ali domnevna koristnost takega spominjanja vendarle preglasila iz izročila znane in negovane pomisleke. V okviru tega prispevka bom

12 Gl. zdaj David Armitage, *Bürgerkrieg: Vom Wesen innerstaatlicher Konflikte*, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 2018 (dalje: Armitage, Bürgerkrieg), zlasti str. 43 in s. s. Bolj zadržan je Carsten Hjort Lange, »Statis and Civil War: a Difference in Scale?«, *Critical Analysis of Law*, 2/2017, str. 129–140.

13 Wolfgang Havener, »Triumphus ex bello civili?: Die Präsentation des Bürgerkriegs im spätrepublikanischen Triumph«, v: *Civil War in Ancient Greece and Rome: Contexts of Disintegration and Reintegration*, ur. Henning Börm, Marco Mattheis in Johannes Wienand, Franz Steiner, Stuttgart 2016 (dalje: Havener, »Triumphus«), str. 149–184, in Matthias Haake, »'Trophäen, die nicht vom äusseren Feinde gewonnen wurden, Triumphe, die der Ruhm mit Blut befleckt davon trug': Der Sieg im imperialen Bürgerkrieg im 'langen dritten Jahrhundert' als ambivalentes Ereignis«, v: *Civil War in Ancient Greece and Rome: Contexts of Disintegration and Reintegration*, ur. Henning Börm, Marco Mattheis in Johannes Wienand, Franz Steiner, Stuttgart 2016 (dalje: Haake, »Trophäen«), str. 237–301.

nekoliko podrobneje predstavil le dva taka zgleda. Prvi je zelo dobro znan in spada v obdobje agonije rimske republike, drugi pa je bil v podobnem kontekstu le malo upoštevan in že nakazuje izzive, pred katere je pojav državljanske vojne postavljal poznoantične kristjane.

Julij Cezar je bil v rabi simbolov v politične namene zelo drzen, a mu je v njej nazadnje spodletelo. Ravno njegovo ravnanje s temo državljanske vojne je ob tem dober primer njegovega odnosa.

Zelo sporen je bil že Cezarjev javni prikaz njegovih zmag, ki jih je dosegel po odhodu v Galijo, javno pa jih je obeležil po vrnitvi iz Afrike dvanajst let pozneje. V zadnjih treh letih, med letoma 49 in 46 pr. Kr., so namreč nedvomno prevladovali državljanski spopadi. Uspešni vojskovodja se je po eni strani trudil rane bojev zoper pri ljudstvu še vedno priljubljenega nekdanjega zaveznika Pompeja, kot že med samo vojno z njim in njegovimi privrženci, omiliti s precej velikodušnim programom pomilostitev (kar je znamenita *clementia Caesaris*). Na tak način je izpostavil svoj jasen odmik od zgledov kakšnega Sule, ***čigar*** ukrepi po državljanski vojni 82 pr. Kr. so bili namenjeni predvsem izločitvi dejanskih ali domnevnih nasprotnikov, ne pa spravi.[14] Razen tega je Cezar, kot poudarja Plutarh, pripisoval velik pomen podobam, ki so ljudstvu postavile pred oči koristnost njegovih osvojitev tudi v Afriki, kjer se je bojeval proti še preostalim Pompejevim sopotnikom. Tako je omilil vtis, da je šlo pri njegovih operacijah za državljansko vojno.[15]

A kot je že nakazano, so bile zadeve na simbolni ravni videti drugače. Cezar je v povezavi s svojimi zmagami leta 46 pr. Kr. obhajal štiri triumfe, ki jih Svetonij našteva tako rekoč v

14 Gl. Josiah Osgood, »Ending Civil War at Rome: Rhetoric and Reality, 88 B. C. E.–197 C. E.«, *American Historical Review*, 5/2015, tukaj zlasti str. 1687.

15 Plutarchus, *Caesar* 55.

kataloški obliki: *Primum et excellentissimum triumphum egit Gallicum, sequentem Alexandrinum, deinde Ponticum, huic proximum Africanum*.[16] Prvi trije triumfi, ki so jasno obeleževali uspehe proti zunanjim nasprotnikom, so bili neproblematični. Pri četrtem je bil na prvi pogled kot glavni nasprotnik sicer izpostavljen kralj Juba I., kar je bilo med drugim poudarjeno s tem, da je v triumfalnem sprevodu stopal njegov mladoletni sin Juba II., ker je bil kralj sam že mrtev.[17] Toda triumfator je pokazal, da je pripravljen nedvoumno razširiti meje sprejemljivega, ko gre za javni prikaz poraza lastnih sodržavljanov v vojni. Valerij Maksim je sicer še v obdobju Tiberijeve vlade v prvi polovici 1. stoletja po Kr. pripisoval neizpodbitno veljavnost zapovedi, naj se po zmagi v državljanski vojni ne obhaja triumfov, ko je v svoji zbirki izpostavil: *Verum quamuis quis praeclaras res maximeque utiles rei publicae ciuili bello gessisset, imperator tamen eo nomine appellatus non est, neque ullae supplicationes decretae sunt, neque aut ouans aut curru triumphauit, quia, ut necessariae istae, ita lugubres semper existimatae sunt uictoriae utpote non externo, sed domestico partae cruore*.[18] A Wolfgangu Havenerju je treba gotovo dati prav, ko dokazuje, da so to domnevno zlato pravilo začeli votliti praktično že ob začetku državljanskih vojn pozne republike v ožjem pomenu,

16 Suetonius, *Divus Iulius* 37. »Najprej in najsijajneje je obhajal triumf nad Galijo, sledil mu je triumf za zmago proti Aleksandriji, nato za zmago v Pontu, temu pa je kmalu sledil triumf za zmago v Afriki.«

17 Plutarchus, *Caesar* 55. Gl. o tem Havener, »Triumphus«, predvsem str. 169, 170.

18 Valerius Maximus, *Dicta et facta memorabilia* 2, 8, 7. »Čeprav pa bi kdo v državljanski vojni izpeljal izjemno slavne in za skupnost zelo koristne reči, vendarle nihče ni bil imenovan imperator in zanj niso bile odrejene nobene zahvalne slovesnosti ter ni svoje zmage proslavil ne z ovacijami ne na triumfalnem vozu. Kajti čeprav so te zmage šteli za nujne, so jih hkrati imeli za žalostne, saj niso bile dosežene s tujo, marveč z domačo krvjo.«

od Marija in Sule naprej. Sočasno s takimi poskusi pa se je pokazalo, koliko je bilo potenciala za javno kritiko slednjih, ker se je rimsko občinstvo že v prvi polovici 1. stoletja pr. Kr. zelo občutljivo odzivalo na elemente državljanske vojne v okviru triumfa.[19]

Ne glede na to je Cezar ob štirikratnem triumfu leta 46 pr. Kr. preskočil še predzadnjo oviro, ko je kot prvi javno predstavil smrt rimskih sodržavljanov, sicer v službi tujega vladarja. Na odziv Rimljanov ni bilo treba dolgo čakati. Apijan ga popisuje takole: *ὁ δὲ δῆμος ἐπὶ μὲν τοῖς οἰκείοις κακοῖς, καίπερ δεδιώς, ἔστενε, καὶ μάλιστα, ὅτε ἴδοι Λεύκιόν τε Σκιπίωνα τὸν αὐτοκράτορα πλησσόμενον ἐς τὰ στέρνα ὑφ᾽ ἑαυτοῦ καὶ μεθιέμενον ἐς τὸ πέλαγος, ἢ Πετρήιον ἐπὶ διαίτῃ διαχρώμενον ἑαυτόν, ἢ Κάτωνα ὑφ᾽ ἑαυτοῦ διασπώμενον ὡς θηρίον.*[20]

Vsaj iz Cezarjeve odločitve, da se je odrekel prikazu Pompejeve smrti, je mogoče razbrati, da je zelo natančno vedel, na kako tankem ledu je bil.

Zaradi tega nas na prvi pogled morda čudi, zakaj je naslednje leto, leta 45 pr. Kr., po zmagi nad Pompejevima sinovoma v Hispaniji še enkrat stopnjeval svojo predrznost in obhajal, kot se vsaj zdi, prvi pravi in izrecni triumf za zmago nad nasprotnikom v državljanski vojni. Ravnanje takratnega diktatorja, ki ga je odobril senat, je s še izrazitejšim poudarjanjem elementa državljanske vojne v Rimu seveda sprožilo še ostrejše izraze nestrinjanja kot leto poprej. Žal prav za ta triumfalni sprevod nimamo ohranjenih podrobnosti.[21] Vendar se Plutarh v življenjepisu Cezarja izrazi precej nedvoumno: τοῦτον ἔσχατον

19 Havener, »Triumphus«, str. 162 in s. s.

20 Appianus, *Bella civilia* 2, 101. »Ljudstvo je ječalo zaradi domačih tegob, čeprav ga je zadrževal strah, najbolj pa, ko je videlo poveljnika Lucija Scipiona, kako se je sam ranil v prsi in se vrgel v morje, Petreja, kako se je sam ubil na pojedini, in Katona, kako se je razmesaril kot divja zver.«

21 Havener, »Triumphus«, str. 171.

Καῖσαρ ἐπολέμησε τὸν πόλεμον ὁ δὲ ἀπ᾽ αὐτοῦ καταχθεὶς θρίαμβος ὡς οὐδὲν ἄλλο Ῥωμαίους ἠνίασεν. οὐ γὰρ ἀλλοφύλους ἡγεμόνας οὐδὲ βαρβάρους βασιλεῖς κατηγωνισμένον, ἀνδρὸς δὲ Ῥωμαίων κρατίστου τύχαις κεχρημένου παῖδας καὶ γένος ἄρδην ἀνῃρηκότα ταῖς τῆς πατρίδος ἐπιπομπεύειν συμφοραῖς οὐ καλῶς εἶχεν, ἀγαλλόμενον ἐπὶ τούτοις ὧν μία καὶ πρὸς θεοὺς καὶ πρὸς ἀνθρώπους ἀπολογία τὸ μετ᾽ ἀνάγκης πεπρᾶχθαι.[22]

Kakor nakazuje grško pišoči filozof, je bila pri tej napačni oceni ali celo hotenem čezmernem preizkušanju potrpežljivosti rimskega življa gotovo pomembna vloga tudi večkrat izpričanega Cezarjevega precenjevanja lastne osebe.[23] Toda s tem povezovano ponižanje senata je bilo sočasno del širše, razvidne politične strategije. In v tem okviru je moral Cezar preprosto ukiniti ozko postavljene meje javnega praznovanja zmage nad sodržavljani. Državljanska vojna sama je sicer še vedno ostajala komaj opravičljiv pojav, a po drugi strani se je zmagovitemu vojskovodji zdelo nujno ovekovečiti spomin na svojo zmago nad rimskimi nasprotniki. Slednja je bila za legitimiranje njegove vladavine pomembnejša od katerega koli uspeha nad zunanjimi sovražniki. Bila je namreč dejanski temelj novega političnega položaja po letu 46 pr. Kr. V nadaljevanju že navajane biografije Plutarh poudari prav ta vidik. Javno dojemanje položaja med Rimljani po triumfu, ki so ga, kot je *že* opisano, sprejeli z nenaklonjenostjo, opiše

22 Plutarchus, *Caesar* 56, 4. »To je bila zadnja Cezarjeva vojna. A da je tudi zaradi nje obhajal triumf, je Rimljane jezilo bolj kot karkoli drugega. Saj triumf ni bil namenjen zmagi nad tujimi vojskovodji ali barbarskimi kralji, marveč nad otrokoma najmočnejšega moža med Rimljani, ki ju je ugonobila usoda. In menili so, da ni bilo lepo, da je Cezar obhajal triumf zaradi nesreč domovine, za katere ni bilo opravičila ne pred bogovi ne pred ljudmi, razen tega, da se je to zgodilo zaradi nujnosti.«

23 Kar, denimo, poudarja Wolfgang Blösel, *Die römische Republik: Forum und Expansion*, C. H. Beck, München 2015, *passim*.

skoraj že v barvah nekoliko poznejšega avgustejskega reda, saj naj bi Cezarjevo monarhijo vsemu navkljub šteli za boljšo od nadaljevanja državljanskih vojn: οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τύχην τοῦ ἀνδρὸς ἐγκεκλικότες καὶ δεδεγμένοι τὸν χαλινόν, καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ κακῶν ἀναπνοὴν ἡγούμενοι τὴν μοναρχίαν, δικτάτορα μὲν αὐτόν ἀπέδειξαν.[24]

Hitrost in neposrednost Cezarjevega spogledovanja z monarhijo sta potem vseeno privedli do njegovega umora. Toda ugotovitev zmagovalca nad Galijo, da mora svojo pokoritev rimskih nasprotnikov umestiti v javni zgodovinski spomin ne glede na tabuje, vezane na državljansko vojno, je bila za prihodnost pomembna. Njegov naslednik Oktavijan je omenjeno ugotovitev z ne nepomembnimi spremembami, ki so zlasti upoštevale politično občutljivost Rimljanov, udejanjil mojstrsko.[25] Veliko razlogov govori v prid podmeni, da so šli Cezarjevi in Oktavijanovi premisleki v isto smer kot ravnanje metliških občinskih svetnikov leta 1999. V vseh treh primerih je bila teža nujnosti, poudariti uspeh v državljanski vojni kot dejansko utemeljitev obstoječih političnih in družbenih razmerij, večja od tveganja, da bi s prelomom tabuja preveč izzivali javnost.

Mediolan (Milano) 395 po Kr.

Več kot štiristo let pozneje, 25. februarja leta 395 po Kr., so v Mediolanu (Milanu) obhajali pogrebne slovesnosti za cesarjem Teodozijem I., štirideseti dan po njegovi smrti. Mogočni mestni škof Ambrozij je imel žalni govor ob navzočnosti cesarjevega

24 Plutarchus, *Caesar* 57, 1. »Kljub temu so se Rimljani uklonili moževi usodi in so sprejeli uzdo. Ker so samovladi dajali prednost pred državljansko vojno in njenimi grdobijami, so ga določili za dosmrtnega diktatorja.«

25 Gl. zlasti Havener, »Triumphus«, str. 179–180.

naslednika na zahodu Honorija in njegove najljubše nečakinje Serene, soproge vandalskega vojaškega mojstra (*magister militum*) Stilihona.[26]

Škofova naloga ni bila lahka. Od zadnje državljanske vojne je minilo manj kot pol leta in spomin nanjo, ki je krvavi epilog dobila ob Mrzli reki v bližini severne Italije, je bil še zelo živ. Mediolanski nadpastir se med konfliktom ni jasno opredelil, kar se je vselej slabo prilegalo poznejši stilizaciji bitke kot odločilnega spopada med kristjani in pogani.[27] Še zahtevnejša okoliščina je bila, da je umrli vladar tudi sicer večino uspehov dosegel proti svojim nasprotnikom za oblast, torej v državljanskih vojnah. Omenjeno dejstvo je krščanske zgodovinarje spravljalo v zadrego še pozneje.

V novih, »krščanskih«, časih je ostala nesprejemljivost državljanske vojne kot pojava načeloma seveda ohranjena. Katalog zaželenih lastnosti (zdaj krščanskega) vladarja pa je doživel nekaj dopolnil in sprememb. Toda po drugi strani so številne državljanske vojne poznejšega cesarskega obdobja od leta 193 po Kr. naprej ustvarile nujnost razvoja, ki je bil podoben tistemu v okoliščinah zadnjih desetletij republike.[28] Tudi tukaj je Konstantin Veliki ustvaril domala »preobrat«, ko je skoraj popolnoma prelomil s še preostalimi tabuji v zvezi z ohranjanjem spomina na zmago v državljanski vojni. Navsezadnje je leta 312 po Kr. javno razkazoval odsekano glavo svojega nasprotnika iz take vojne Maksencija, le nekaj pozneje pa je

26 O umeščenosti slovesnosti prim. Hartmut Leppin, *Theodosius der Grosse: Auf dem Weg zum christlichen Imperium,* Primus Verlag, Darmstadt 2003, str. 9 in s. s.

27 Gl. Michele Renee Salzman, »Ambrose and the Usurpation of Arbogastes and Eugenius: Reflections on Pagan-Christian Conflict Narratives«, *Journal of Early Christian Studies*, 2/2010, str. 191–223.

28 Gl. predvsem Haake, »Trophäen«.

na svojem slavoloku v Rimu dal upodobiti prizor, kako rimski vojaki ubijajo svoje kolege.[29]

Zato ne sme čuditi, da se Ambroziju, ki je sicer v svojem žalnem govoru v ospredje postavljal Teodozijeva usmiljenje in blagost, ni zdelo, ko je umrlemu vladarju prisodil še višje dostojanstvo, prav nič problematično, da bi vladar svojo zmago nad Evgenijem in Arbogastom pri Frigidu proslavil s triumfom: *Exspectabat quidem in reditu eius triumphales solemnitates, et titulos victoriarum: exspectabat totius orbis imperatorem, stipatum exercitu Gallicano, et totius orbis subnixum viribus. Sed nunc illic Theodosius potentior, nunc gloriosior redit: quem angelorum caterva deducit, quem sanctorum turba prosequitur.*[30]

Razen samoumevnosti javnega praznovanja zmage v državljanski vojni je Ambrozij posegel po še enem pogostem sredstvu soočanja s težavnim pojavom iz 4. stoletja. Na več mestih v svojem govoru je poudaril, da je Teodozijev poseg pri Frigidu veljal tiranoma. Že kmalu na začetku je škof poudaril: *Et nos celebramus Theodosii quadragesimam, qui imitatus Iacob, supplantavit perfidiam tyrannorum, qui abscondit simulacra gentium; omnes enim cultus idolorum fides eius abscondit, omnes eorum ceremonias oblitteravit.*[31]

Sočasno je s tega mesta že razvidna druga temeljna Ambrozijeva strategija pri upravičevanju premočne povezanosti

29 Haake, »Trophäen«, predvsem str. 270–272.

30 Ambrosius, *De obitu Theodosii* 56. »Sicer je (Konstantinopel) ob njegovi vrnitvi pričakoval triumfalne slovesnosti in naslove zaradi zmag. Ves svet je pričakoval zmagovitega poveljnika, obkroženega z galsko vojsko in naslonjenega na sile vsega sveta. A zdaj se Teodozij tja vrača močnejši, zdaj se vrača slavnejši. Vodi ga četa angelov, sledi mu množica svetnikov.«

31 Prav tam, 4. »Tudi mi obhajamo štirideseti dan Teodozijeve smrti. Ker je posnemal Jakoba, je spotaknil verolomnost tiranov, ko je strl poganske kipe. Njegova vera je namreč strla čaščenje malikov, iz spomina izbrisala njihove obrede.«

njegovega junaka z državljanskimi vojnami. To je za kristjane posebej privlačna verska razsežnost njegovega boja. Da bi slednjo, ki se je zelo lepo ujemala s poudarjanima cesarjevima blagostjo in odpuščanjem, čim nazorneje postavil pred oči poslušalcev, je teolog, razen po že razvidnem opozorilu na zmago pri Frigidu kot na dokončni poraz poganstva, segel še po pozneje vedno znova obravnavanem prizoru iz bitke, ko naj bi Teodozij prosil svojega Boga, naj se razkrije:[32] *Theodosii fides triumphos acquisiverit. Cum locorum angustiis et impedimentis calonum agmen exercitus paulo serius in aciem descenderet, et inequitare hostis mora belli videretur, desilivit equo princeps, et ante aciem solus progrediens, ait: Ubi est Theodosii Deus? Iam hoc Christo proximus loquebatur.*[33]

Vrh prikaz duhovne premoči zmagovitega cesarja nad uzurpatorji doseže v zadnji tretjini govora, ko je Ambrozij obravnaval usodo nasprotnikov iz državljanske vojne po smrti. Teodozija je pri tem skupaj z njegovim sovladarjem Gracijanom umestil v nebesa, Evgenija in tudi vernega katolika Maksima pa v pekel, kajti: *Manet ergo in lumine Theodosius, et sanctorum coetibus gloriatur. Illic nunc complectitur Gratianum iam sua vulnera non moerentem, quia invenit ultorem: qui licet indigna morte praereptus sit, requiem animae suae possidet. Illic bonus uterque et pietatis interpres largus misericordiae suae consortio*

32 Prim. Rajko Bratož, »Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev«, *Zgodovinski časopis*, 1/1994, tukaj zlasti str. 11, 12. Do Rufinovega tozadevnega prikaza je izrazito kritičen Alan Cameron, *The Last Pagans of Rome*, Oxford University Press, Oxford – New York 2011, str. 93–131.

33 Ambrosius, *De obitu Theodosii* 7. »Teodozijeva vera je pridobila triumfe. Ko se je vojska zaradi ozkega prostora in zaradi ovir za konjarje nekoliko prepozno spustila v boj in ko se je zdelo, da sovražnik jaha na tej zamudi, je vladar skočil s konja, sam stopil pred vojake in rekel: ‚Kje je Teodozijev Bog?' To je že govoril kot človek, ki je Kristusu blizu.«

delectantur. De quibus bene dicitur: Dies diei eructat verbum. Contra autem Maximus et Eugenius in inferno, quasi nox nocti indicat scientiam; docentes exemplo miserabili quam durum sit arma suis principibus irrogare.[34]

Kljub izrazitemu duhovnemu okviru podobe ni mogoče spregledati nekako političnega opomina, da se vsakdo, ki se zoperstavlja (zakonitemu) vladarju, izpostavlja podobni posmrtni kazni. Ta opomin hkrati omogoča, da za soočenjem z aktualnim pojavom državljanske vojne škofa iz Mediolana prepoznamo njegovo prizadevanje, da bi podkrepil legitimnost mladih Teodozijevih naslednikov in sinov, Arkadija in Honorija. Kajti tudi iz žalnega govora je očitno, da je mladost obeh zbujala veliko pomislekov. In ker je njun oče svoje ključne uspehe dosegal proti uzurpatorjem, so morali ti kljub madežu državljanske vojne ostati ohranjeni v javnem spominu. Zato lahko žalni govor iz leta 395 po Kr. postavimo ob bok Cezarjevemu triumfu 440 let prej in celo z nenavadno odločitvijo metliškega občinskega sveta iz leta 1999, da vendarle oživi problematični in nezaceljeni spomin na državljansko vojno.

Skupna poteza vseh treh zgledov je, da zelo jasno pokažejo, kako je lahko uspeh v državljanskem spopadu, kljub temu da je njegova narava vselej veljala za globoko problematično, neizogiben za oblikovanje poznejših političnih razmerij, ki koreninijo prav v razpletu državljanske vojne.

34 Prav tam, 39. »Teodozij torej ostaja v luči in se hvali v zboru svetih. Tam zdaj objema Gracijana, ki ne žaluje več zaradi svojih ran, saj je našel maščevalca. Čeprav ga je ugrabila nevredna smrt, je deležen miru za svojo dušo. Oba dobra človeka in radodarna posredovalca pobožnosti se tam veselita družbe v svojem usmiljenju. O njiju je dobro rečeno: Dan podaja besedo dnevu. Nasprotno pa Maksim in Evgenij v peklu naznanjata vednost kot noč noči. Z bednim zgledom poučujeta, kako trda je kazen, če dvigneš orožje proti svojim vladarjem.«

Za konec naj samo dodam, da so se morali latinsko pišoči krščanski pisci iz pozne antike spričo neskončnih državljanskih vojn, ki jih po njihovi logiki pravzaprav sploh ne bi smelo več biti, kar naprej soočati s takimi paradoksi. Verjetno pa ne le oni.

Povzetek

V prispevku so obravnavani trije zgledi javnega obeleževanja zmag v državljanski vojni, eden iz sodobne Slovenije in dva iz antike. Izhodišče je odločitev metliškega občinskega sveta iz leta 1999, da ponovno uveljavi 26. november kot občinski praznik, čeprav je povezan z zmago partizanov pod komunističnim vodstvom v državljanskem spopadu med Slovenci. V besedilu je predstavljeno raziskovanje vzrokov za izpostavljanje uspehov v spopadih s sodržavljani skozi različna zgodovinska obdobja. Praktično nikoli ni bilo dvoma, da pomeni državljanska vojna eno najhujših nesreč, kar jih lahko zadene skupnost. Toda po drugi strani je bilo večkrat opaženo, da lahko jasna podoba sovražnika v takem spopadu skupaj z ovekovečenjem slednje bistveno prispeva h krepitvi kohezivnosti zmagovite (ali tudi poražene) strani.

A vsaj v dveh obravnavanih primerih je bila pomembna vloga še enega dejavnika. Razmeroma jasno je, da sta tako komunistična zmaga v državljanski vojni na Slovenskem med drugo svetovno vojno kot Cezarjeva zmaga v državljanski vojni v 1. stoletju pr. Kr. odločilno vplivali na oblikovanje razmerij v obeh skupnostih (slovenski in rimski). Zmagovalci so hoteli v obeh primerih to jasno ponavzočiti skupnosti v celoti, še zlasti pa privržencem poražene strani. In ker je v Sloveniji porazdelitev moči v družbi še vedno v marsičem utemeljena na

izidih druge svetovne vojne, je bilo to očitno treba poudariti še leta 1999.

Da bi omenjeni cilj dosegel, se metliški občinski svet ni prestrašil tabujev, povezanih z obeleževanjem zmag v državljanskih spopadih. Podobne tabuje je pogumno prelamljal Cezar, ko je z obhajanjem triumfa leta 45 pr. Kr. naredil še zadnji korak k njihovemu preseganju, s čimer je sicer začel že Sula skoraj štirideset let prej. Cezarjev pristop je še nadgradil njegov dedič Oktavijan, ki so ga izučile posledice predhodnikove neobčutljivosti za poglede aristokratske senatne elite.

Tretji vključeni zgled, pogrebni govor milanskega škofa Ambrozija za Teodozija Velikega štirideset dni po njegovi smrti, je vsaj na prvi pogled nekoliko drugačen. Toda kljub precej izrazitemu duhovnemu okviru ostaja ohranjanje razmerij, ki jih je vzpostavila nedavna državljanska vojna, ena poglavitnih točk. Po eni strani Teodozij razen v državljanskih vojnah skoraj ni zabeležil večjih vojaških uspehov. Po drugi strani je govor skušal utrditi pravico do prestola mladih cesarjevih sinov, čeprav zanjo skoraj ni bilo dobrih zgledov iz preteklosti. Ambrozij je sočasno označil Teodozijeve nasprotnike kot tirane, s čimer je morda skušal vsaj deloma uravnotežiti dejstvo, da se med državljansko vojno ni jasno postavil na stran pozneje zmagovitega cesarja.

Tako vsi trije obravnavani primeri potrjujejo tezo, da je javno ovekovečenje spomina na zmage v državljanskih vojnah pogosto razumljeno kot nujno za utrjevanje obstoječih razmerij v družbi.

Rome 45 BC, Milan AD 395, Metlika AD 1999: The Inconvenience and Inevitability of the Commemoration of Civil War

Summary

The article discusses three cases of public commemoration of a civil war victory, one from the present-day Slovenia and two from the antiquity. The article's starting point is the decision of the Metlika municipal council from 1999 to re-establish the 26th of November as a municipal holiday even though it is connected with a victory by the communist-led Partisans in the civil strife among Slovenians. It explores the reasons for the public display of civil war successes over compatriots throughout various historical periods. There has practically never been any doubt that a civil war represents one of the worst calamities for a community. However, it has also been noted several times that a clear image of the enemy in such a conflict together with the perpetuation of the image often helped to strengthen the cohesion of the winning (and perhaps also the losing) side.

But in at least two of the tree discussed cases, another important factor came into play. It is fairly clear that both the communist victory in the civil war among Slovenians during the Second World War and Caesar's victory in the civil war in the 1st century BC decisively shaped the relations in the

respective communities. The victors in both cases felt compelled to make this clear to the community as a whole and to the adherents of the losing side in particular. And since the distribution of power in Slovenia is in many aspects still based on the results of the Second World War, this apparently still had to be emphasised as late as in 1999.

To achieve this goal, the Metlika municipal council was not intimidated by taboos linked to the commemoration of a civil war victory. These taboos were also bravely breached by Caesar during his triumphal procession in 45 BC, when he made the final step in overcoming these taboos, a process which had already been started by Sulla over forty years before. Caesar's approach was further improved by his heir Octavian, who learnt from the consequences of his predecessor's insensibility for the views of the Roman aristocratic elite in the senate.

The third discussed case, the funeral oration by the bishop Ambrose of Milan for the emperor Theodosius forty days after his death, is at least at first glance somewhat different. But even here the preservation of relations established by the recent civil war remains one of the main points despite its much more spiritual framework. On the one hand, Theodosius had hardly any major military successes other than his victories in civil wars. And on the other hand, the oration attempted to confirm the right of the late emperor's young sons to rule despite the lack of good examples for it from the past. Ambrose simultaneously marked Theodosius' opponents as tyrants, perhaps in part compensating for the fact that he had not clearly taken the side of the emperor, who would later be victorious, during the civil war.

Thus, all three examples support the thesis that the public perpetuation of the memory of civil war victories is often deemed necessary to legitimise existing power structures in society.